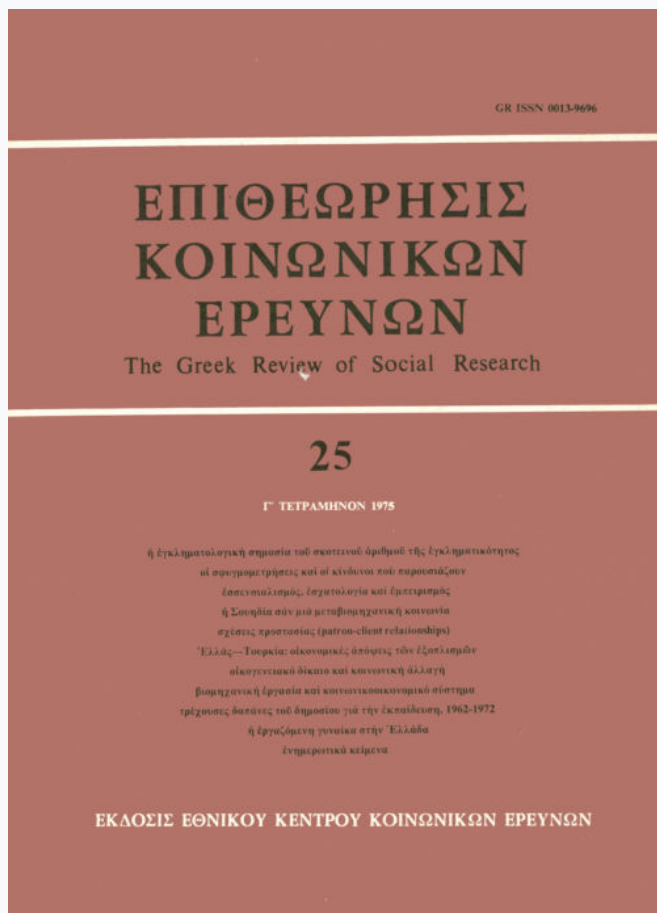

The Greek Review of Social Research

Vol 25 (1975)

25 Γ'

Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

Andre Regnier, A.K. Παπαχρίστου

doi: [10.12681/grsr.384](https://doi.org/10.12681/grsr.384)

Copyright © 1975, Andre Regnier, A.K. Παπαχρίστου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Regnier, A., & Παπαχρίστου Α. (1975). Οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν. *The Greek Review of Social Research*, 25, 385–394. <https://doi.org/10.12681/grsr.384>

οι σφυγμομετρήσεις και οι κίνδυνοι που παρουσιάζουν

του
André Regnier

Μετάφραση: Α. Κ. Παπαχρίστου

Στή σημερινή εποχή οι σφυγμομετρήσεις της κοινής γνώμης έχουν μπει στην καθημερινή μας ζωή. Πότε-πότε διαπιστώνει κανείς σ' αυτές μία απειλή για τη δημοκρατία: δεν θά χρειάζεται πιά ο βουλευτής για να ξέρουμε τί σκέπτονται οι άνθρωποι της περιφέρειάς του. Συχνά αποδεικνύονται μέσα χειραγωγήσεως της κοινής γνώμης· και υπάρχουν πράγματι απόπειρες προς αυτή την κατεύθυνση. Παράδειγμα, ο ακόλουθος τίτλος εφημερίδας μεγάλης κυκλοφορίας: Αυτό το καλοκαίρι, οι Γάλλοι άπαντούν «όχι» στα γυνά στήθη (49%) και «όχι» στο δλοκληρωτικό γυμνό (56%). Το να άποκαλείς Γάλλους το 49% του πληθυσμού, και μάλιστα όταν στην ίδια αυτή σφυγμομέτρηση ένα σημαντικό ποσοστό (47%) δέχεται να επιτραπούν τα γυνά στήθη σε μερικές τουλάχιστον άκτές, γεννά άπωσδήποτε όρισμένες άμβιβολίες.¹

Πριν μιλήσουμε για τους κινδύνους των σφυγμομετρήσεων, είναι άπαραίτητο να εξετάσουμε κάπως πιδ ειδικά σε τί συνίστανται αυτές.

Η σφυγμομέτρηση είναι, έξ όρισμού, μία στατιστική μέθοδος που μάς ενημερώνει για το σύνολο ενός πληθυσμού, με την εξέταση ενός μικρού του μέρους, που άποκαλείται *δείγμα*. Οι πληροφορίες που μάς δίνει ή σφυγμομέτρηση τότε μόνον έχουν άξια, όταν το δείγμα είναι αντιπροσωπευτικό, όταν δηλαδή τα ποσοστά που ζητάμε άναποκρίνονται στα πραγματικά ποσοστά του συνολικού πληθυσμού. Σε όρισμένες περιπτώσεις ξέρουμε να κατασκευάζουμε τέτοιου είδους αντιπροσωπευτικά δείγματα: ή επιτυχία των προεκλογικών σφυγμομετρήσεων το άποδεικνύει.

Οί προεκλογικές όμως σφυγμομετρήσεις ξεχωρίζουν άπο όλες τις άλλες, επειδή ή μοναδική τους δυσκολία άφορά μόνον στην επιλογή του δείγματος. Στή συνέχεια, δίνουμε στους έρωτώμενους τα ψηφοδέλτια κι ένα φάκελλο, και τους παρουσιάζουμε την κάλη. Για ποιδ λόγο να μάς ξεγελάσουν; Άν, λοιπόν, είναι ειλικρινείς, τότε ένα σωστό δείγμα οδηγεί σε καλά άποτελέσματα. Διαφορετικές όμως είναι οι δυσκολίες που παρουσιάζονται, όταν δεν ζητάμε άπο τον έρωτώμενο να ρίξει μόνον ένα άνώνυμο φάκελλο στην κάλη, αλλά άντίθετα του υποβάλλουμε έρωτήσεις, καταγράφοντας και έρμηνεύοντας τις άπαντήσεις. Στή περίπτωση αυτή, τα λάθη που όφείλονται στο έρωτηματολόγιο είναι πιδ σοβαρά άπο εκείνα που προέρχονται άπο την επιλογή του δείγματος.

— Το άρθρο αυτό δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *L'homme et la société*, No. 33-34, octobre-novembre-décembre 1974, σελ. 225-238.

Ο μεταφραστής θά ήθελε να εδχαριστήσει τον Έπιστημονικό Συνεργάτη του ΕΚΚΕ κ. Δημ. Ψυχογιό, για τη βοήθεια του στην άπόδοση των τεχνικών όρων του κειμένου και γενικά για τη συμβολή του στη μετάφραση του άρθρου.

1. *France-Soir*, 4.7.74.

Κατ' ἀρχήν, ἓνα ἐρωτηματολόγιο δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ δώσουν οἱ ἴδιοι οἱ ἐρωτώμενοι τὶς ἀπαντήσεις γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θέτουμε σὲ σχέση με αὐτούς. Μποροῦμε φυσικὰ νὰ τοὺς ρωτήσουμε τὸ ὄνομά τους, τὴν ἡλικία τους καὶ τὴ διεύθυνσή τους, μὰ δὲν μποροῦμε νὰ τοὺς κάνουμε νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἴδια τους τὴν ψυχολογία. Τὸ ἐρωτηματολόγιο δὲν μπορεῖ, παρὰ μόνο ἕμμεσα, νὰ λύσει τὰ προβλήματα τὰ σχετικὰ μ' αὐτὴν· ἀντίθετα ὅμως μᾶς ἐπιτρέπει νὰ βγάλουμε ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις ὀρισμένα συμπεράσματα, ποὺ ὁ ἴδιος ὁ ἐρωτώμενος δὲν θὰ μπορούσε νὰ διανοηθῆ καί, ἀκόμη, νὰ μάθουμε γι' αὐτὸν πολλὰ πράγματα, ποὺ ὁ ἴδιος δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει. Οἱ ἀπαντήσεις εἶναι ἐνδείξεις καὶ ὄχι ἀντικειμενικὲς πληροφορίες, σχετικὰ μὲ τὴν ψυχολογία τοῦ ἐρωτώμενου. Σὰν ἐνδείξεις, χρειάζονται λοιπὸν ἑρμηνεῖα καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ διαλέγονται μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ἑρμηνεῖα αὐτή: πρέπει νὰ ὑπάρχει λογικὴ σχέση μεταξὺ τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρωτηματολόγιο καὶ τῶν ἀπαντήσεων στὰ προβλήματα ποὺ τίθενται.

Σύμφωνα μὲ τὴν κλασικὴ ἄποψη, μιὰ ἐρώτηση ἀποτελεῖ ἐρέθισμα στὸ ὅποιο ὁ ἐρωτώμενος ἀντιδρᾷ μὲ τὸν δικὸ του τρόπο· ἀπὸ τὴν ἀντίδραση αὐτὴ προέρχεται ἡ ἀπάντηση. Ἡ ἰδέα αὐτὴ, ποὺ δὲν εἶναι βέβαια βυθυστόχραστη, μᾶς χρησιμεύει στὸ νὰ καταλάβουμε, π.χ., ὅτι μιὰ ἐρώτηση μπορεῖ νὰ προκαλέσει αὐτὴ τὴν ἀπάντηση καὶ ὄχι μιὰ ἄλλη. Στὴν περίπτωσι αὐτὴ λέμε ὅτι ἡ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὴν ἀπάντησιν αὐτὴ καὶ ὅτι, ἐπομένως, εἶναι παραπλανητικὴ (biaisée). Ὑπάρχουν φυσικὰ πολλὲς ἐρωτήσεις ποὺ δὲν εἶναι παραπλανητικὲς, ὅπως, π.χ., «ποῖο εἶναι τὸ οἰκογενειακὸ σας ὄνομα;», ἀλλὰ θὰ ἦταν δύσκολο νὰ γίνεαι ἓνα ἐρωτηματολόγιο χωρὶς καμιά παραπλανητικὴ ἐρώτηση. Ἀντίθετα, μποροῦμε δικαιολογημένα νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ ὅτι, ἂν μιὰ ἐρώτηση *ὁδηγεῖ* στὸ *αναί*, εἶναι δυνατό νὰ πετύχουμε—ἀλλάζοντάς τιν μὲ κατ'ἀλλῆλο τρόπο—μιὰ ἄλλη ἐρώτηση, ποὺ θὰ ὁδηγεῖ στὸ *οὐκ*. Στὴ συνέχεια καὶ οἱ δύο ἐρωτήσεις μπαίνουν στὸ ἐρωτηματολόγιο. Αὐτὸ λέγεται *ἐξισορρόπηση* τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ ἀναφέρονται στὸ ὄνομα, στὴ διεύθυνση, κτλ., ὁ ἐρωτώμενος ἀντιλαμβάνεται κάθε ἄλλη ἐρώτηση τοποθετώντας τιν σὲ περιστάσεις ἀναμνησιακὲς ἢ φανταστικὲς καὶ σύμφωνα μὲ αὐτὲς ἐπεξεργάζεται τὴν ἀπάντησίν του. Οἱ περιστάσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν τὴν *κατάστασι* (situation) τῆς ἀπαντήσεως (ἢ τῆς ἐρωτήσεως). Αὐτὸ γίνεται φανερὸ στὴν περίπτωσι ποὺ οἱ ἐρωτήσεις ἀφοροῦν τὴν *πρακτικὴν* ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ ἐρωτώμενος, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει, ποὺ συνηθίζει ἢ ποὺ σκοπεῖ νὰ κάνει, κτλ. Ἀλλὰ κάθε ἀπάντησι ἐντάσσεται ἐπίσης σ' ἓνα σύνολο ἐκφράσεων, ποὺ περιλαμβάνει ὅ,τι εἶπε καὶ ὅ,τι ἄκουσε ὁ ἐρωτώμενος· τὸ σύνολο αὐτὸ (ensemble de discours) ἀποτελεῖ τὶς

ἀναφορὰς (références) τῆς ἀπαντήσεως. Ἡ ἐπίδρασι τῶν ἀναφορῶν στὴν ἀπάντησι εἶναι φανερὴ, ὅταν οἱ ἐρωτήσεις ἀναφέρονται σὲ γνώσεις, πεποιθήσεις, προσδοκίες, θυμασμασίους, φόβους, ἀποδοκίμασιες.

Πίσω, λοιπόν, ἀπὸ κάθε ἀπάντησι ὑπάρχει μιὰ *κατάστασι* καὶ ἓνα σύνολο *ἀναφορῶν*. Αὐτὰ εἶναι σημαντικὸ νὰ τὰ γνωρίζουμε γιὰ νὰ ἑρμηνεύσουμε τὴν ἀπάντησι, καὶ μποροῦμε νὰ ζητήσουμε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἐρωτώμενο τοὺς λόγους ποὺ τὸν ὤθησαν ν' ἀπαντήσῃ. Γι' αὐτὸ καὶ συνήθως μιὰ ἐρώτησι συνοδεύεται μὲ τὸ *γιατί*· ἀλλὰ εἶναι ἀκόμη δυνατό νὰ ὑπάρξει πρὶν ἀπὸ τὴν ἐρώτησι μιὰ *ἐπέκκλησι* (évoocation), ποὺ νὰ ὑποδεικνύει στὸν ἐρωτώμενο κάποια *κατάστασι* ἢ κάποια *ἀναφορὰ*. Ἡ ἐπέκκλησι αὐτὴ γίνεται μὲ ἐρωτήσεις τοῦ τύπου, «ποδοθεσε ὅτι βρίσκεστε στὴν περίπτωσι ποῦ...», ἢ «μερικοὶ μᾶς εἶπαν ὅτι...». Θὰ δοῦμε παρακάτω μὲ ποῦ τρόπο ἡ τεχνικὴ τῆς *ἐχοάνης* (étopnoie) χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ.

Σὲ ὅποιαδήποτε ἐρώτησι τοῦ ἐρωτηματολογίου, οἱ προηγούμενες ἐρωτήσεις δημιουργοῦν ἓνα σύνολο, ποὺ τὴ *μολοῦναι*. Πρέπει λοιπὸν νὰ φροντίζουμε τὴν διάταξι τῶν ἐρωτήσεων. Μποροῦμε εἶτε νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴν *μολύνση* αὐτὴ μίᾶς ἐρωτήσεως ἀπὸ μιὰ ἄλλη, εἶτε νὰ τὴν ἀποκλείσουμε παρεμβάλλοντας *ἐρωτήσεις-tampons*· μποροῦμε ἀκόμη νὰ καταφυγόμεν στὴν *ἀνάμιξι* (mixage), στὴν *ἀλλαγὴ* δηλαδὴ τοῦ θέματος ἀπὸ τὴ μιὰ ἐρώτησι στὴν ἄλλη.

Ὁ ἐρωτώμενος, μὲ τὴ βοήθεια τῶν ἐρωτήσεων ποὺ τοῦ υποβάλλουμε, τὸν καταστάσεων ποὺ θυμᾶται, τῶν ἀναφορῶν ποὺ σκέπτεται καὶ τῶν ἀπαντήσεων ποὺ δίνει, μαθαίνει σταδιακὰ διάφορα πράγματα πάνω στὴν ἴδια του τὴ σχέση μὲ τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς, ὥστε μερικὲς φορὲς καταλήγει νὰ προβλέψει τὴν ἐρώτησι ποὺ θὰ τὸν κάνουν στὴ συνέχεια. Οἱ ἀπαντήσεις λοιπὸν δὲν θὰ ἦσαν οἱ ἴδιες, ἂν εἶχαμε θέσει κάθε ἐρώτησι μόνη τῆς ἀντίθετα, κάθε ἀπάντησι προέρχεται ἀπὸ ἓνα ὑποκείμενο, στὸ ὅποιο ἔχουμε ἤδη υποβάλει καὶ ἄλλες ἐρωτήσεις καὶ ἔχει ἤδη δώσει καὶ ἄλλες ἀπαντήσεις. Ἡ *μολύνση* (contamination) μεταξὺ τῶν ἐρωτήσεων εἶναι γεγονός μεγάλης σημασίας, ποὺ μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωροῦμε τὸ ἐρωτηματολόγιο σὰν ἓνα σύνολο.

Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐρωτώμενος ἐνημερώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι μόνον πηγὴ δυσχερειῶν· ἀντίθετα, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ἀξιοποιεῖται στὴ λεγόμενη τεχνικὴ *«τῆς χοάνης»*, ποὺ συνίσταται στὴν ὑποβολὴ ὄλο καὶ πιὸ συγκεκριμένων ἐρωτήσεων πάνω στὸ ἴδιο θέμα: μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ὁ ἐρωτώμενος ὁδηγεῖται στὴ σταδιακὴ δημιουργία καταστάσεων καὶ ἀναφορῶν τῆς κύριας ἐρωτήσεως, οἱ δὲ διαδοχικὲς ἀπαντήσεις τοῦ παρέχουν πολύτιμες ἐνδείξεις γι' αὐτὲς.

Γενικότερα, ἓνα ἐρωτηματολόγιο ἀποτελεῖται ἀπὸ *ὄρμαθους* (grappes) ἐρωτήσεων: γύρω ἀπὸ μιὰ ἢ καὶ

περισσότερες βασικές ερωτήσεις συγκεντρώνονται προπαρασκευαστικές και συμπληρωματικές ερωτήσεις, που αποβλέπουν στο να προκαλέσουν στον ερωτώμενο τη δημιουργία «καταστάσεων» και «άναφορών» των βασικών ερωτήσεων και να βοηθήσουν στην απόκτηση ένδειξεων σχετικά με αυτές. Η τεχνική «της χροάνης» είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προπαρασκευαστικών ερωτήσεων. Η ερώτηση «γιατί;» είναι ο άπλος τύπος της συμπληρωματικής ερωτήσεως. Στις συμπληρωματικές ερωτήσεις συγκαταλέγονται και οι *ερωτήσεις έλέγχου* ή *ερωτήσεις test*: οι ερωτήσεις αυτές έχουν σαν σκοπό να ανακαλύψουν ή, αν γίνεται, να διορθώσουν τα σφάλματα, που πιθανόν να ξέφυγαν στις άπαντήσεις των βασικών ερωτήσεων. Έξω από κάθε όραμα ερωτήσεων, μπαίνουν οι *ερωτήσεις συνέπειας*, που απαλλαγμένες από τη «μόλυνση» των άλλων ερωτήσεων του όραματού, έχουν σκοπό να ελέγξουν τα πιθανά σφάλματα.

Τό γεγονός ότι τό ερωτηματολόγιο πρέπει να θεωρείται σαν ένα σύνολο, δέν αποκλείει έγγενή έλαττώματα των ερωτήσεων, βασικότερα απ' τά οποία είναι ό παραπληρητικός καθός και ό *άσφής χαρακτήρας* τής ερωτήσεως. "Αν λάβουμε υπ' όψη μας τόν ρόλο τής «καταστάσεως» και τών «άναφορών», ή ίδια ερώτηση δέν έχει ποτέ τήν ίδια σημασία γιά δύο ερωτώμενους. Γι' αυτό και τό ποσοστό εϋτών που έδωσαν όμοιες άπαντήσεις, μπορεί εύλογα να θεωρηθ' ή σαν ύποπτο. Γενικά, κάθε ερώτηση αλλάζει σημασία από τόν ένα ερωτώμενο στόν άλλο, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν είναι διατυπωμένη με άφηρημένο τρόπο: και αυτό επειδή κάτω από άφηρημένους δρους υπάγονται πολύ διαφορετικές ιδέες διαφορετικών ατόμων. Και' άρχην, κάθε ερώτηση έχει άσφαη χαρακτήρα και ή τεχνική τού όραματού ερωτήσεων βοηθάει άκριβώς στην έξουδετέρωση αϋτού τού έλαττώματος, παρέχοντας ένδειξεις σχετικά με τήν «κατάσταση» και τής «άναφορές», που ό ερωτώμενος χρησιμοποίησε γιά νά καταλάβει τήν ερώτηση. Άκόμη καλύτερα, ή τεχνική «της χροάνης» επιτρέπει, χάρη στην αξιοποίηση τής «μολύνσεως» μεταξύ των ερωτήσεων, τήν άρση τού άσφαούς χαρακτήρα.

Όσον άφορά αϋτόν τόν άσφαη χαρακτήρα των ερωτήσεων, υπάρχει μεγάλη διαφορά μεταξύ των *άνοικτων* και *κλειστών* ερωτήσεων. Στην άνοικτη ερώτηση, ό ερωτώμενος άπαντά όπως θέλει και ή άπάντησή του περιέχει όλες τες ένδειξεις σχετικά με τόν τρόπο, που συνέλαβε τήν ερώτηση. Αντίθετα, στην κλειστή ερώτηση, ό ερωτώμενος είναι υποχρεωμένος νά διαλέξει άνάμεσα σέ προκαθορισμένες άπαντήσεις και επομένως δέν υπάρχουν πιά οι ένδειξεις αυτές.

Ό άσφαής χαρακτήρας των ερωτήσεων μπορεί όμως και νά είναι χρήσιμος: κάθε πληροφορία γιά τόν τρόπο με τόν όποιο ό ερωτώμενος ξεπέρασε τό

πρόβλημα τής άσφαείας, μās ενημερώνει σχετικά με τες προκαταρκτικές υποθέσεις (presuposés), που έμμεσα έκανε με τήν ευκαιρία αϋτή. Αϋτό δέν είναι παρά μιá από τες πολλές εφαρμογές τής γενικής ιδέας, που κυριαρχεί σ' όλο τό πρόβλημα των ερωτηματολογίων: ή έρμηνεία μιás άπαντήσεως συνίσταται πριν απ' όλα στην άναζήτηση στοιχείων σχετικά με τες προκαταρκτικές υποθέσεις, που ό ερωτώμενος έκανε στο πλαίσιο τής γλωσσικής έπικοινωνίας με τό συνεντευκτή: έπικοινωνία, που δημιουργείται από τήν ερώτηση τού συνεντευκτού και τήν άπάντηση τού ερωτώμενου. Η κατασκευή τού ερωτηματολογίου αποβλέπει άκριβώς στο νά καταστήσει δυνατή τήν άναζήτηση των προκαταρκτικών αϋτών υποθέσεων.

Όπως οι ερωτήσεις, έτσι και οι άπαντήσεις παρουσιάζουν έλαττώματα, που προσπαθούμε νά καταπολεμήσουμε διαλέγοντας σωστά τες ερωτήσεις. Ό ερωτώμενος μπορεί νά κάνει λάθος, ή άκόμη νά ξεχάσε κάτι, κυρίως κάτω από τήν έπήρεια τής κόυρασης, που όφείλεται σ' ένα ερωτηματολόγιο υπερβολικά μακρύ. Οι άμυντικοί του μηχανισμού μπορούν νά τόν κάνουν νά δώσει μιá λανθασμένη άπάντηση, και κυρίως μιá έκλογικευμένη άπάντηση. Και δέν πρόκειται γιά λάθη, που άσυνήθιστα διαπράττει ό ερωτώμενος: ή άλλόιωση τής άπαντήσεως δέν αποκλείεται νά είναι και σκόπιμη. Συλλέγουμε πάντα άπαντήσεις, που είναι κοινωνικά άποδεκτές: τό κοινωνικά άποδεκτό εξαρτάται βέβαια από τό ύπο-πολιτισμικό σύστημα, στο όποιο άνήκει ό ερωτώμενος. Μιά άκρία μορφή τής κοινωνικά άποδεκτής άπαντήσεως είναι ή κομοφορμική άπάντηση. Στην άλλη άκρη, συνεντάμε τήν άπάντηση που αποβλέπει νά προκληθεί τό συνεντευκτή. Ιδιαίτερη περίπτωση άπαντήσεων που θέλουν νά έντυπωσιάσουν. Ύπάρχει άκόμη ή τάση νά επιδιώκεται τό «κλόπιασμα» τού συνεντευκτού με άπαντήσεις που θεωρούνται ότι ανταποκρίνονται στις προσδοκίες του. Πιο γενικά, οι άπαντήσεις φιλοφροσύνης είναι πολύ συχνές, τόσο όσο και έκείνες που εμπνέονται από τήν δυσπιστία. Η δυσπιστία αϋτή παρουσιάζεται με διάφορες μορφές: δυσπιστία άπέναντι στόν ίδιο τό συνεντευκτή, φόβος γιά ένδεχόμενη ένόχληση, που μπορεί νά συνεπάγεται αϋτή ή έκείνη ή έκμυστήρευση, φόβος ότι ή άνονημία δέν θά κρατηθ' ή τό νά πετύχουν τήν καλή διάθεση και τή συνεργασία των ερωτομένων άποτελεί ύσιώδες καθήκον, και τό ερωτηματολόγιο άρχίζει συχνά με άνώδυνα θέματα, που δημιουργούν κλίμα έμπιστοσύνης: αϋτό καλείται *προθέρμανση* (rechauffage). Με τήν ίδια λογική, αφήνουμε τες πιο λεπτές ερωτήσεις γιά τό τέλος, ώστε νά άναβούμε γιά όσο τό δυνατόν άργότερα ό,τι μπορεί νά δυσκολένη τόν ερωτώμενο. Έξ άλλου ό έμμεσος τρόπος ύποβολής των ερωτήσεων, δημιουργεί τήν έντύπωση ότι αυτές άφορούν όχι στον ίδιο προσωπικά δέν ερωτώμενο,

ἀλλὰ γενικά σ' ἄλλα πρόσωπα. Ἀποφεύγονται ἐπίσης ἐκφράσεις, πού εἶναι δυνατόν νά ἐνοχλήσουν, κτλ. Ἀντίθετα ὅμως, ἡ ἐρώτηση-σὸκ ἀποβλέπει στό νά προκαλέσει μιὰ ἀποτελεσματικὴ ἀντίδραση, καὶ ἡ ἀπάντηση θεωρεῖται τότε σὰν ἐξωτερικὴ ἐκδήλωση—πού χρειάζεται ἐρμηνεία—αὐτῆς τῆς ἀντιδράσεως.

Μιά ἐρώτηση, εἴτε γιατί εἶναι ἀδέξια διατυπωμένη, εἴτε ἐξ αἰτίας τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἐρωτώμενου, μπορεῖ νά τὸν θίξει στό γόητρο ἢ στὴν αἰδὸ τοῦ. Κάθε ἐρώτηση εἶναι ὀπωσδήποτε περισσότερο ἢ λιγότερο φορτισμένη (charged), μιὰ καὶ υπενθυμίζει «καταστάσεις» καὶ «ἀνεφορές», πὸ μποροῦν πάντοτε νά προκαλέσουν στὸν ἐρωτώμενο μιὰ ἀνάμνηση ἢ μιὰ συγκίνηση. Τέλος καὶ οἱ περιστάσεις συμπληρώσεως τοῦ ἐρωτηματολογίου μποροῦν ἐπίσης νά ἐπηρεάσουν τὶς ἀπαντήσεις. Γιὰ πολλοὺς λόγους μιὰ ἀπάντηση δὲν βρῆσκειται σὲ ἄλλη καὶ γνωστὴ ἀπὸ πρὶν σχέση μετ' τὴν ἐρώτηση: ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι καὶ ἀπαραίτητο: ἀρκεῖ ἡ σχέση αὐτὴ νά εἶναι γνωστὴ, ἀδιάφορο ἂν εἶναι ἄλλη ἢ ὄχι, καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκη ἐκ τῶν προτέρων.

Ἄς ἐξετάσουμε τώρα μερικὰ προβλήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἀνοικτὴ ἢ κλειστὴ μορφή τῶν ἐρωτήσεων. Ὁ κάθε τύπος ἔχει τὰ προτερήματά του καὶ τὰ μειονεκτήματά του, ἡ δὲ ἀντίθεσή τους δὲν εἶναι, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπόλυτη.

Ἄν ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀποβλέπει στὴν ἀνεύρεση κοινῶν σημείων τοῦ ἐρωτώμενου μὲ τοὺς ἄλλους, ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση εἶναι ἱκανὴ νά ξεχωρίσει ὅτι πρωτότυπο καὶ μοναδικὸ ὑπάρχει σ' αὐτόν. Μποροῦμε λοιπὸν νά ποῦμε ὅτι ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἀξιοποιεῖ τὶς ὁμοιότητες, ἐνῶ ἡ ἀνοικτὴ τὶς διαφορές. Τὸ κοινὸ μειονέκτημά τους βρῆσκειται στό γεγονός ὅτι καὶ οἱ δύο αὐτὲς μορφές ἐρωτήσεως ἀποκλείουν ὀρισμένες ἀπαντήσεις: ἡ κλειστὴ ἐρώτηση, ἐπειδὴ ἀναγκάζει τὸν ἐρωτώμενο νά διαλέξει μεταξὺ δεδομένων ἀπαντήσεων, ἡ ἀνοικτὴ, ἐπειδὴ δὲν τὸν βοηθεῖ νά διερευνήσει ὅλες τὶς πιθανές ἀπαντήσεις.

Ὅταν, πρὶν καταρτίσουμε τὸ ἐρωτηματολόγιο, ἀρχίζουμε μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα, μποροῦμε νά ἐλλείψουμε στὴν ἐπιλογὴ κλειστῶν ἐρωτήσεων μὲ τέτοιο τρόπο, ὥστε νά εἶναι σπάνια τὰ άτομα ἐκεῖνα, πού δὲν θὰ βροῦν τρόπο νά ἐκφραστοῦν. Ἀντίστροφα, συλλέγοντας τὶς ἀπαντήσεις σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, διαπιστώνουμε ὅτι οἱ διαφορές τους εἶναι περιορισμένες καὶ ὅτι, ἂν ἐξαίρουμε κανεὶς μερικοὺς ἐρωτώμενους, εἶναι δυνατό νά βρεθῇ ἕνας κατάλογος *τυποποιημένων ἀπαντήσεων*, στὸν ὁποῖο μποροῦμε νά ἀναγᾶγομε ὅλες τὶς πραγματικὲς ἀπαντήσεις, μὲ κίνδυνο ὅμως τῆν ἀπώλεια ἑνός, ὄχι ἀμελητέου, μέρους ἀπὸ τὴν σημασία τους. Ἡ *κωδικοποίηση* (codage), πού συνίσταται στὴν κατασκευὴ τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ἐπιτρέπει σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση τὴ δυνατότητα στατιστικῆς ἐκμεταλλεύσεως μιᾶς κλειστῆς ἐρωτήσεως. Μένει νά ξέρομε

ἂν, ὅταν μιὰ κλειστὴ ἐρώτηση διαμορφώνεται ὑστερα ἀπὸ κωδικοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων σὲ μιὰ ἀνοικτὴ ἐρώτηση, ὁ κάθε ἐρωτώμενος ἔχει πραγματικὰ ὄψει τὴν ἀπάντησιν πού τοῦ ἀποδίδουν, ἐρμηνεύοντας τὴν ἀπάντησίν του στὴν ἀνοικτὴ ἐρώτηση. Ἄν ἐξαίρουμε κανεὶς τὴν ἐπιφύλαξιν αὐτῆ, πού ἡ πραγματικὴ τῆς σημασία διαφέρει ἀνάλογα μὲ τὴν περίπτωσιν, ἡ δυνατότητα κωδικοποιήσεως τῶν ἀπαντήσεων μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἐπιτρέπει, τουλάχιστον θεωρητικὰ, τὴν ἀντικατάστασιν μέσα στό ἴδιο τὸ ἐρωτηματολόγιο μιᾶς ἀνοικτῆς ἐρωτήσεως ἀπὸ ἄλλη ἢ ἄλλες κλειστῆς.

Ἡ ἀνοικτὴ ἐρώτηση ἀφήνει στὸν ἐρωτώμενο τὴ φροντίδα ὄχι μόνον νά διερευνήσει τὶς δυνατὲς ἀπαντήσεις, μὰ ἀκόμα καὶ νά τὶς διατυπώσει. Ἐδῶ ἐμφανίζονται δύο δυσχερείες. Ὁ ἐρωτώμενος μπορεῖ νά δυσκολεῖται νά ἐκφράσει αὐτὸ πού σκέπτεται, ἔστω καὶ ἂν ἔχει ἕνα πολὺ καλὸ καὶ πλούσιο λεξιλόγιο. Καὶ ἔπειτα, μπορεῖ νά μιλάει μὲ τόσο ἰδιωτιστὴν τρόπο, ὥστε νά ἐρμηνεύεται ἄσχημα ἡ ἀπάντησίν του. Εἶναι δὲ συχνὰ ἐπικινδύνου νά ἀποδίδουμε σὲ κάποιον ὅτι σκέπτεται μὲ τὸν ἴδιο τρόπο πού θὰ σκεπτόμαστε καὶ ἐμεῖς, ἂν εἴχαμε ἐκφρασθῆ ὅπως ἐκεῖνος. Οἱ γλωσσικὲς συνήθειες μερικῶν κτλκλ (ὑπερβολές ἢ συμβατικὲς βραχυλογίες, σύγχυση ἀνάμεσα σὸ «ὑπάρχουν ἄνθρωποι πού...») καὶ σὸ «οἱ ἄνθρωποι» θέτουν πολλὰ προβλήματα στὴν ἐρμηνεία τῶν ἀπαντήσεων σὲ ἀνοικτῆς ἐρωτήσεις, προβλήματα σὰ ὅποια προστίθεται—ἐκτὸς ἂν χρησιμοποιεῖται μαγνητόφωνο—ἡ τάση τοῦ συντετακτοῦ νά συμπυκνώνει καὶ νά ἐρμηνεύει αὐτὸς ὁ ἴδιος τὶς ἀπαντήσεις.

Ἡ κλειστὴ ἐρώτηση ἐξουδετερώνει τὰ ἐλαττώματα αὐτὰ, ἀλλὰ ἐπιρροεῖ ἄλλα παρόμοια. Ἡ σειρά τῶν ἀπαντήσεων ἐπηρεάζει μερικὲς φορὲς τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐρωτώμενου: οἱ διαβαθμίσεις τοῦ τύπου «ἀπολύτως, ἄρκετά, μᾶλλον ὄχι, καθόλου», κατευθύνουν τὶς ἀπαντήσεις πρὸς τὰ ἄκρα, ὅταν ἡ ἐρώτηση εἶναι πραγματικὴ στὰ μάτια τοῦ ἐρωτώμενου, πρὸς τὸ μέσο δέ, ὅταν τὸν ἀφήνει ἀδιάφορο.

Μποροῦμε ἐπ' ἄπειρον νά ἀναφέρουμε κινδύνους σφαλμάτων καὶ δυσχερείες ἐρμηνείας, τόσο σχετικὰ μὲ μιὰ μεμονωμένη ἐρώτηση, ὅσο καὶ μὲ ὁλόκληρο τὸ ἐρωτηματολόγιο. Ὅσα προηγουμένως ἐκθέσαμε ἀφήνουν τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δὲν εἶναι εὐκόλῃ ὑπόθεσις, πρᾶγμα πού συμβαίνει καὶ στὴν πραγματικότητα. Ὑπάρχουν βέβαια ἐρωτηματολόγια πού φτιάχνονται εὐκόλα, μὰ εἶναι ἡ ἐξαίρεσις. Συνήθως οἱ κίνδυνοι σφαλμάτων, πού συναντῶνται, εἶναι ποικίλοι καὶ δύσκολα, τουλάχιστον ἐν μέρει, μποροῦν νά προβλεφθοῦν. Παράδειγμα, αὐτὸ πού συμβαίνει στὶς ΗΠΑ. Ὅταν ἡ ἐρώτηση ἀφορᾷ σὸ ἂν θὰ πρέπει νά ἐπιτραποῦν οἱ δημόσιες ὁμιλίες κατὰ τὸ δημοκρατικὸ πολιτεύματος, ἂντι νά ἀφορᾷ σὸ ἂν θὰ πρέπει νά ἀπαγορευθοῦν, τὸ ποσοστὸ τῶν εὐνοϊκῶν ἀπαν-

τήσεων στην άγαρδρευση ανεβαίνει από 46 σε 62%.¹ Έδω πρόκειται για άπλο φαινόμενο επαγωγής. Η διατύπωση μιάς έρωτήσεως, ή έπιλογή δηλαδή μιάς προτάσεως μεταξύ πολλών, του αυτού περιχομένου, απαιτεί, αυτή καθ' εαυτήν, σαφή προηγούμενη γνώση τής ψυχολογίας και τών γλωσσικών συνηθειών του κοινού. Όταν λείπει ή προϋπόθεση αυτή, έχουμε ποσοστά άπαντήσεων χωρίς σημασία, πράγμα που είναι χειρότερο από τις πλάγιες άπαντήσεις. Η συνεκτίμηση όμοιων άπαντήσεων διαφορετικών προσώπων, τότε μόνο έχει νόημα, όταν οι άπαντήσεις αυτές έχουν κοινή σφημασία. Είδαμε όμως προηγούμενως, ότι ή ίδια έρωτηση δέν έχει ποτέ την ίδια ακριβώς σφημασία για κάθε έρωτώμενο. Κατά μείζονα λόγο, άρκετά μιά άσπης διατύπωση για να έξαναγκασθί κάθε έρωτώμενος να άρη την άσάφεια τής έρωτήσεως με τόν δικό του τρόπο, όποτε τά διάφορα «ναί», π.χ., άνταποκρίνονται, στην πραγματικότητα, σε διαφορετικές έρωτήσεις. Τό να έρωτάς, όπως έκανε ένα γραφείο σφυγμομετρήσεων, άν ή «άδυναμη» μιάς πολιτικής όργανώσεως αύξήθηκε ή μειώθηκε, δίνει λαβή σε άμφιβολίες.² Συχνά, όί δυσκολίες διατυπώσεως ύποτιμούνται. «Αν ένας συνεντευκτής έρωτηθί «ποιά είναι μιά καλή έρώτηση», άπαντά: «Μιά έρώτηση που, άκόμη και άν θά είχε διατυπωθί με έλαφρά διαφορετικό τρόπο, δά όδηγοΰσε σε όμοιες άπαντήσεις, με μικρό μόνο ποσοστό άποκλίσεως (τής τάξεως του 5%)».³ Και όμως, τό κριτήριο αυτό, γνωστό σάν κριτήριο τής σταθερότητας, είναι άναμφίβολο ότι δέν έπαρκει.⁴

Μένει τό θέμα τής ύποβολής του έρωτηματολογίου, που παρουσιάζει άξιολογικές καταστάσεις και ιδέες. Κάποτε, μιά πανεπιστημιακή ομάδα κατασκεύαζε έρωτηματολόγια, που προκαλούσαν έκπληκτικές άπαντήσεις. Στην άρχή τό άπέδωσαν στά λάθη διατυπώσεως, που ήσαν άλλωστε τεράστια. Άργότερα, έσκασε ή βόμβα: ή ομάδα αυτή έδινε για συμπλήρωση τά έρωτηματολόγια, συζητώντας συγχρόνως με τούς έρωτωμένους, πράγμα που άπαγορεύεται από τούς κανόνες τής σωστής τεχνικής, μιά και άρκούν μερικοί τονισμοί ή μορφασμοί του συνεντευκτού για να νοθευθού οι άπαντήσεις.

Η σφυγμομέτρηση είναι όργανο ακρίβειας. Γι' αυτόν ακριβώς τό λόγο, όταν έκείνοι που τό χρησιμοποιούν δέν έχουν διδαχθί την τεχνική του, τότε τά άποτελέσματά του στερώνονται έπιστημονικής ακρίβειας και μπορεί άκόμη να είναι τελείως λανθασμένα. Στα χέρια ενός άδέξιου, μιά Ferrari δέν πραγματοποιεί καμιά έπίδοση: ντεπαράει και βγαίνει από τό δρόμο.

Τό να λέγεται ότι οι σφυγμομετρήσεις έχουν έπιστημονικό χαρακτήρα, είναι παραπλανητικό. Για να υπάρχει έπιστήμη πρέπει, τό λιγότερο, τά άποτελέσματα, που ανακοινώνονται, να παρουσιάζονται δημόσια με τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι δυνατή ή συζήτηση πάνω σ' αυτά και ή σύγκρισή τους με τά πορίσματα τής παρατηρήσεως, όπως συμβαίνει στις πειραματικές έπιστήμες. Τίποτε τό παρόμοιο δέν είναι δυνατό σχετικά με τις σφυγμομετρήσεις. Θα μπορούσαμε να συζητήσουμε πάνω στα άποτελέσματα, που ανακοινώνονται στην έκθεση, μόνο άν διαθέταμε όλο τό δλικό τής σφυγμομετρήσεως ή μόνο άν ήταν δυνατό να εξακαίνουμε την ίδια σφυγμομέτρηση. Η άναγκαία μυστικότητα άπέναντι στους έρωτώμενους και τό μεγάλο κόστος τής έπιτόπιας έρευνας τό άποκλείουν. Έτσι, όμως, όί έρευνες που γίνονται με σφυγμομετρήσεις δέν έπιτρέπουν στην πράξη καμιά συζήτηση και καμιά σύγκριση με τά πραγματικά γεγονότα και έπομένως δέν μπορούν να χαρακτηρίζονται σάν έπιστημονικές.

«Αν λάβουμε ύπ' όψη μας τή δαπάνη χρόνου και χρημάτων, που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, και άκόμη τό γεγονός ότι οι πληροφορίες, που δίνουν, μπορούν να άποκτηθούν με άλλα, λιγότερο δαπανηρά μέσα, διερωτάται κανείς πού βρίσκεται τό ένδιαφέρον τους. Τό ένδιαφέρον αυτό έντοπίζεται στην ακρίβεια τής μεθόδου παρατηρήσεως. Όταν όμως οι σφυγμομετρήσεις διεξάγονται χωρίς την ακρίβεια αυτή και κυρίως άπε άόστομα άνίκανα να προβλέψουν τούς κινδύνους σφαλμάτων, τούς όποιους συνεπάγονται, τότε και αυτό τό μοναδικό ένδιαφέρον παύει πιά να υπάρχει.»⁵

Για να έξετάσουμε τούς κινδύνους που συνεπάγονται οι σφυγμομετρήσεις, πρέπει προηγούμενως να συνειδητοποιήσουμε ότι υπάρχουν σφυγμομετρήσεις τελείως διαφορετικές μεταξύ τους. Είδαμε ήδη τή βασική διαφορά άνάμεσα σε μιά προεκλογική σφυγμομέτρηση και σε μιά σφυγμομέτρηση που γίνεται με έρωτηματολόγιο: στην προεκλογική σφυγμομέτρηση, όλο τό ζήτημα είναι ή έπιλογή του δείγματος. Πρέπει να έξουμε ύπ' όψη μας ότι άποτελεί σημαντική έπιτυχία να πετύχουμε ένα δείγμα, που να έπιτρέπει με άρκετή ακρίβεια την έκτίμηση τών άποτελεσμάτων μιας προεδρικής εκλογής, με άμφίβολη έκβαση. Η προσπάθεια αυτή άπαιτεί και χρηματικό χρόνο, που φυσικά δέν πάνε χαμένα. Τα άποτελέσματα δημοσιεύονται όχι μόνο στην έφημερίδα που παράγγειλε τή σφυγμομέτρηση, αλλά άκόμη και σε άλλες έφημερίδες: ανακοινώνονται επίσης και από την τηλεόραση. Και όλοι άναφέρουν τό γραφείο σφυγμομετρήσεων, που έκανε τή σφυγμομέτρηση. Πρόκειται, λοιπόν, για μιά τεράστια δωρεάν διαφήμιση. Είναι δυνατό, έπομένως, να χρησιμοποιή-

1. Stanley Payne, *The Art of Asking Question*, σελ. 57.

2. Βλ. κυρίως *Le Nouvel Observateur*, 15.7.74.

3. Σφυγμομετρήσεις γνώμης, στο περιοδικό *La Nef*, Ν. 53, σελ. 44.

4. Stanley Payne, *op. cit.*, σ. 17. Και τί θά πρί όροι «έλαφρός διαφορετικοί».

5. Στοιχειώδης έπιστημονική άπαίτηση έπιβάλλει την άκράται δημοσίευση του έρωτηματολογίου.

ποιηθῶν ὅλα τὰ μέσα γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ δείγματος τῶν προεκλογικῶν σφυγμομετρήσεων. Τὸ δείγμα αὐτὸ ἔχει ἐπὶ πλέον ἓνα ἰδιαίτερο πλεονέκτημα: διατηρεῖ τὴν ἐγκυρότητά του γιὰ ἓνα ἄρκετὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα, μὴ καὶ ἡ σταθερότητα τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος δὲν εἶναι ἔννοια κενή, χωρὶς περιεχόμενο. Στὸς ἄλλους τύπους σφυγμομετρήσεων δὲν ὑπάρχουν αὐτὲς οἱ ἐκκολιές. Ἀντίθετα μάλιστα ὑπάρχουν δυσκολίες ἄμεσα συνδεδεμένες μὲ τὸ ἐρωτηματολόγιο: οἱ δυσκολίες αὐτὲς διαφέρουν ἀνάλογα μὲ τὸν τύπο τῆς σφυγμομετρήσεως.

Στὴν *ἄμεση σφυγμομέτρηση*, τὸ ἐρωτηματολόγιο ἀναφέρεται σὲ ὑπαρκτὰ γεγονότα, οἰκεία στοὺς ἐρωτώμενους. Δὲν πρόκειται συνεπῶς παρὰ γιὰ μὴ ἀπλὴ αἴτηση πληροφοριῶν, οἱ δὲ δυσκολίες ἀφοροῦν κυρίως τῇ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου.

Στῇ *σφυγμομέτρηση γνώμης*, ἀναζητοῦμε ἁπλῶς τὶς ἀπαντήσεις σὲ μερικὲς ἐρωτήσεις, ποὺ ἀποτελοῦν τὶς κύριες ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου. Τὰ σφάλματα, ποὺ ὀφείλονται στὸ ἐρωτηματολόγιο, ξεπερνοῦν ἐκεῖνα ποὺ ὀφείλονται στὸν τρόπο ἐπιλογῆς τοῦ δείγματος. Ἀλλὰ ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης ἐγκυμονεῖ λιγότερους κινδύνους ἀπὸ ἄλλες σφυγμομετρήσεις, μὴ καὶ περιορίζεται νὰ κάνει γνωστὸ αὐτὸ ποὺ σκέπτονται οἱ ἄνθρωποι πάνω σὲ ἓνα περιορισμένο θέμα καὶ ποὺ ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει. Παρ' ὅλα αὐτὰ ἔχει προταθῆ (Gallup) κάθε κύρια ἐρώτηση νὰ περιβάλλεται ἀπὸ τέσσερες βοηθητικὲς ἐρωτήσεις: ὁ ὁρμηθὸς αὐτὸς τῶν ἐρωτήσεων ἔχει σὰν σκοπὸ τὴν ἀναζήτησιν λύσεως στὰ ἀκόλουθα προβλήματα: ὁ ἐρωτώμενος γνωρίζει τὸ θέμα; τί σκέπτεται ὁ ἐρωτώμενος σχετικὰ μὲ τὴ γενικὴ γνώμην πάνω στὸ θέμα αὐτὸ; ποιά εἶναι ἡ προσωπικὴ του γνώμη πάνω στὸ θέμα; ποιά εἶναι ἡ ἔντασιν τῆς γνώμης αὐτῆς; Ἡ σφυγμομέτρηση γνώμης δὲν παύει νὰ ἀποβλέπει πάντως στὴν ὑποβολὴ ἐρωτήσεων, μὲ σκοπὸ νὰ γίνουν γνωστὲς οἱ ἀπαντήσεις ποὺ δίνονται σ' αὐτές.

Τὰ *πράγματα* παρουσιάζονται τελείως διαφορετικὰ στὶς ἔρευνες ποὺ ἀφοροῦν στὰ κίνητρα τῆς συμπεριφορᾶς καὶ, πὺ γενικά, στὶς σφυγμομετρήσεις τοῦ τετάρτου τύπου, στὶς *ἐπαγωγικὰ σφυγμομετρήσεις* (sondages inferentiels). Ἀναφέρομε τὸ πολὺ γνωστὸ παράδειγμα: γιὰ νὰ μάθουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους οἱ κάτοικοι τῆς Νότιας Γερμανίας ἀγόραζαν λιγότερες συσκευὲς τηλεόρασεως ἀπ' ὅσο οἱ κάτοικοι τῆς Βόρειας Γερμανίας, χρειάστηκε ἓνα ἐρωτηματολόγιο 70 ἐρωτήσεων. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν ἐπιδιόκεται ἡ ἐρμηνεία, ἀλλὰ ἁπλῶς ἡ περιγραφή τῶν συνηθειῶν, τὰ προβλήματα εἶναι πολλὰ σχετικὰ μὲ τὶς ἐρωτήσεις ποὺ θὰ πρέπει νὰ τεθοῦν. Ἡ λύσιν τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀξιοποίησιν τῶν πληροφοριῶν, ποὺ ἤδη ἔχουμε, καθὼς καὶ ἐκείνων, ποὺ θὰ προκύβουν μέσω τοῦ ἐρωτηματολογίου. Οἱ τελευταῖες αὐτὲς πληροφορίες ἐπιτυγχάνονται μὲ τὴν ἀξιοποίησιν τῶν ἀπαντήσεων στὸ ἐρω-

τηματολόγιο. Γιὰ νὰ φτιάξουμε, λοιπόν, τὸ ἐρωτηματολόγιο μὴς ἐπαγωγικῆς σφυγμομετρήσεως, πρέπει πρὶν ἀπ' ὅλα νὰ ξέρομε ποιὲς πληροφορίες περιεμένουσιν ἀπ' αὐτὴν: αὐτὲς οἱ προσδοκώμενες ἀπαντήσεις ἀποτελοῦν τοὺς *στόχους* (objectifs) τοῦ ἐρωτηματολογίου. Ὁ καθορισμὸς τῶν στόχων ἀποτελεῖ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «τί χρειάζεται νὰ μάθουμε σχετικὰ μὲ κάτι τι;», ἐνῶ ἡ κατασκευὴ τοῦ ἐρωτηματολογίου δίνει ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα «πῶς νὰ ρωτήσουμε τοὺς ἄνθρώπους γιὰ νὰ μάθουμε αὐτὸ ποὺ χρειάζεται νὰ ξέρομε;». Οἱ συλλογισμοί, ποὺ συνδέουν τὰ προβλήματα πρὸς λύσιν, τὶς ὑπάρχουσες πληροφορίες, τοὺς στόχους καὶ τὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐρωτηματολογίου, ἀποτελοῦν ἓνα ὀργανωμένο σύνολο: τὸ ὀργανωμένο αὐτὸ σύνολο ἐμφανίζεται ἀκόμη πὺ περίπλοκο μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς στατιστικῆς ἐπαγωγῆς καὶ τῶν ἐκλεπτυσμένων μεθόδων, ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἐπιτρέπει. Τὸ ὀργανόγραμμα αὐτὸ τῶν συλλογισμῶν καλεῖται *λογικὸ σχέδιο* (plan logique). Ὅπως εἶναι φανερό, ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση ἀξίζει ὅτι καὶ τὸ λογικὸ τῆς πλάνου.

Ἄς ἔλθουμε τώρα στοὺς κινδύνους ποὺ παρουσιάζουν οἱ σφυγμομετρήσεις.

Ἡ ἐπαγωγικὴ σφυγμομέτρηση εἶναι λεπτὴ τεχνικὴ καὶ, στὴν πραγματικότητα, πολὺ πὺ λεπτὴ ἀπὸ ὅσο τὸ πείραμα στὶς φυσικὲς ἐπιστῆμες. Θέτει πρᾶγματι τὰ ἴδια προβλήματα, μὲ ἐπεξεργασία μάλιστα ὕλικου, ποὺ δύσκολα προσδιορίζεται καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἀπομονωθῆ στὸ ἐργαστήριον, μὲ σκοπὸ τὴ μακρόχρονη παρατήρησιν καὶ τὸν προοδευτικὸν παρμερισμὸν τῶν διαφορῶν αἰτιῶν σφαλμάτων. Πρέπει νὰ φανταστοῦμε ἓνα λογικὸ σχέδιο συλλογισμῶν, ποὺ θὰ ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνομε ἀπὸ ἀπαντήσεις, *ἀκόμη ἄγνωστες*, τῇ λύσιν τῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ἓνα ἱκανοποιητικὸ σύστημα συγκεκριμένων στόχων δδῆγει εὐκόλα σ' ἓνα ἀπαράδεκτο ἐρωτηματολόγιο, κυρίως ἐξ αἰτίας τοῦ μᾶκρους του: πρέπει λοιπὸν νὰ διαλέξουμε μεταξὺ ἀντιφατικῶν ἀπαιτήσεων. Πρέπει ἐπίσης νὰ προβλέψουμε, ὅσο μπορούμε, τὶς αἰτίες σφαλμάτων, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ στὴ διατύπωσιν, καθὼς καὶ τὶς πιθανὰς τοὺς ἐπιπτώσεις. Ἡ ἐργασία αὐτὴ ἀπαιτεῖ συγχρόνως φαντασία, γνώσεις ψυχολογίας, διαίσθησιν καὶ ἱκανότητα περιπλοκῶν συλλογισμῶν. Τὰ συλλογιστικὰ λάθη, ἡ σύγχυσις, ὁ βερμπαλισμὸς, ποὺ λυμνῶνται μεγάλο ἀριθμὸ ἐρευνῶν, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ τεχνικὴ τῶν ἐπαγωγικῶν σφυγμομετρήσεων δὲν εἶναι μέσα στὶς δυνατότητες ὀποιοῦδήποτε θέλει νὰ τὴν χρησιμοποιοῦσιν. Ὅποιος ξέρει ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα, διαπιστῶναι πάρα πολλὰς φορὲς ὅτι δὲν ἔχουν ληφθῆ οὔτε οἱ στοιχειώδεις προφυλάξεις γιὰ τὴν κατασκευὴ καὶ τὴ διατύπωσιν τοῦ ἐρωτηματολογίου καὶ ὅτι, ἀκόμη, δὲν ὑπάρχει πῶς ἀπὸ αὐτὸ κανένα λογικὸ σχέδιο. Αὐτὸ συμβαίνει, ἐπειδὴ ἄκολουθηθε ἡ μέθοδος τῆς «τράτας» (adu chaluti). Κατα-

σκευάστηκε, δηλαδή, ένα ερωτηματολόγιο, που περιορίζεται στη συσσώρευση άποψισματικών πληροφοριών. Ύπολογίστηκε, στη συνέχεια, οι στατιστικές συσχετίσεις μεταξύ των απαντήσεων και των διαφόρων ερωτήσεων, και έρμηνεύθηκαν μόνο —εφ' όσον ήταν δυνατόν— οι ισχυρές συσχετίσεις: οι υπόλοιπες δεν ελήφθησαν υπ' όψη. Έτσι, υπήρξε μία άποψισματική θεώρηση της πραγματικότητας, χωρίς τίποτε να δικαιολογεί τη σκέψη ότι τα στοιχεία που δεν λήφθηκαν υπ' όψη είναι μικρότερης σημασίας από εκείνα που χρησιμοποιήθηκαν. Αν το ερωτηματολόγιο είναι αρκετά μεγάλο, επιτυγχάνεται η συσσώρευση πληροφοριών, που δίνει την εντύπωση άφθονίας και άκριβειας, αλλά στην πραγματικότητα οι πιθανότητες εσφαλμένων συμπερασμάτων είναι μεγάλες, μία και η ενήμερωση με κενά είναι η επιστημονική μορφή του «διά παραλείψεως ψεύδους». Δύο φαινόμενα μπορούν, π.χ., να βρισκονται σε στενή συσχέτιση μεταξύ τους, όχι γιατί το ένα είναι η αιτία του άλλου, αλλά γιατί και τα δύο είναι αποτέλεσμα ενός τρίτου. Δεν πρέπει, λοιπόν, να αγνοούμε το τρίτο αυτό φαινόμενο, αν θέλουμε να επηρεάσουμε ένα από τα δύο πρώτα.¹ Η μέθοδος «της τράτας» συνοδεύεται από την έκθεση, που δεν είναι παρά μία μακριά, ασύνδετη φλυαρία και όπου οι λεπτομέρειες συσσωρεύονται χωρίς να αποδεικνύονται οι σχέσεις τους ή όπου μερικά αξιοπερίεργα γεγονότα προβάλλονται επιδεικτικά, ώστε να δημιουργηθεί η εντύπωση άνακαλύψεως: στην έκθεση αυτή, συγχέεται το γραφικό, που θεωρείται ενδιαφέρον, με το ουσιαστικό, στο οποίο οι ερευνητές, λόγω άνικανότητας, δεν μπορούν να φτάσουν, ή δε έρμηνεία των δεδομένων γίνεται χωρίς καμιά συζήτηση των άλλων δυνατών ερμηνειών. Συχνά οι ερευνητές ανακοινώνουν, χρησιμοποιώντας μάλιστα τεχνικούς όρους, ότι εφάρμοσαν αυτόν ή εκείνο τον τεχνικό κανόνα: αλλά η τόν παρενόησαν ή υποκρίνονται ότι τόν εφάρμοσαν, γιά να κρύψουν την άνικανότητά τους να τόν εφαρμόσουν. Το κοινό, όμως άλλωστε και εκείνοι που χρησιμοποιούν τα αποτελέσματα των έρευνών αυτών, αφήνονται συχνά να πέσουν στην παγίδα, με μία ευκολία που πραγματικά έκπληκται.

Ο πιο σημαντικός κίνδυνος γιά μία σφυγμομέτρηση είναι ότι τα αποτελέσματα της μπορεί να μην είναι χρησιμοποιήσιμα, ή ακόμη να είναι κωμικά, άμφιβολα ή λανθασμένα. Και όπως η δυνατότητα άκούστων σφαιμάτων άνοίγει την πόρτα στην έκούσια πλάνη, η σφυγμομέτρηση είναι δυνατό να άποβλέπει στην παραπλάνηση τόσο ετών που τη χρησιμοποιούν, όσο και του κοινού.

Η δημοσίευση των προεκλογικών σφυγμομετρή-

1. Γενικά, κάθε περιγραφή, που άμελει μία πιθανότητα, είναι δυνατό να υποδείξει μία άνάγκη, εκεί όπου δεν υπάρχει. Η άπουσία ενός αντίθετου παραδείγματος, ύπαρκτου, εν τούτοις επιτρέπει να πιστέψουμε σε μία λανθασμένη έρμηνεία.

σεων έχει προκαλέσει πολλές συζητήσεις. Μερικοί φοβούνται των έπηρεασμό της ψηφοφορίας, όμως τα άποτελέσματα της προεκλογικής σφυγμομετρήσεως κατατάσσονται άνάμεσα στα πραγματικά περιστατικά, που λέγονται κατά τη διάρκεια της προεκλογικής έκστρατείας. Τα μόνα έπιχειρήματα, που μπορούν να προβληθούν εναντίον τους, είναι, πρώτα, ότι μπορεί να παραποιούνται και, ύστερα, ότι η δημοσίευση τους εξαρτάται από τη διακριτική ευχέρεια αυτών που τα κατέχουν: οι τελευταίοι μπορούν πράγματι να διαλέξουν την κατάλληλη στιγμή να τόν κάνουν, άνάλογα με τις προσδοκώμενες συνέπειες στην κοινή γνώμη.

Πιο σοβαρό είναι το πρόβλημα του να γνωρίζουμε με ποιο τρόπο οι σφυγμομετρήσεις μπορούν να παρέχουν χρήσιμες πληροφορίες γιά τη χειραγώγηση της κοινής γνώμης. Το ότι μπορούμε να έπιηρεάσουμε την κοινή γνώμη, είναι βέβαιο. Οί παράγοντες, όμως, που την έπηρεάζουν προς διάφορες κατευθύνσεις είναι πολυάριθμοι και πολλοί από αυτούς άνεξέλεγκτοι. Τότε μόνο είναι δυνατή η χειραγώγηση, όταν μπορούμε να έλέγχουμε μερικούς από τους παράγοντες αυτούς, συγχρόνως δε η έπίδραση αντίθετων παραγόντων είναι ή καθίσταται άσήμαντη. Άκόμη θά πρέπει τα θέματα της προπαγάνδας να δίνουν ίκανοποίηση (στην πιο ευρεία έννοια του όρου) στην ψυχική ζωή των άτόμων: πράγματι, μία ιδέα δεν διαδίδεται, παρά μόνο αν άνταποκρίνεται σε όρισμένη άνάγκη ή αν ένεργοποιεί μία τάση, κτλ. Ο κίνδυνος της σφυγμομετρήσεως, σχετικά με το θέμα αυτό, είναι ότι μπορούν να γίνουν γνωστές, με τρόπο γρήγορο και άσφαλ ή, οι ψυχολογικές άνάγκες του έξεταζόμενου τμήματος του πληθυσμού, του «στόχου» («cible»). Έπί πλέον, στην επαγωγική σφυγμομέτρηση οι έρωτώμενοι δεν έχουν παρά λίγες πιθανότητες να μαντέψουν το λογικό σχέδιο, που επιτρέπει να συναγάγουμε από ό,τι είπαν, ότι δεν είπαν. Με άφετηρία γεγονότα φαινομενικά άνόδυνα, είναι δυνατό να άναπαρστήσουμε πολλά ψυχικά γεγονότα, άκόμη και άσυνειδήτα. Είναι, λοιπόν, δυνατό να άποσπάσουμε από το κοινό, χωρίς να το ξέρει, τα μέσα γιά να άσκήσουμε πειση σ' αυτό. Οί κίνδυνοι αυτοί είναι άκόμη πιο σοβαροί, έπειδή δεν είναι γνωστοί, μία και ό,τι είναι δυνατό να πραγματοποιηθί στον τομέα αυτό έξαρτάται από τη φαντασία των έρευνητών.

Οί σφυγμομετρήσεις παρουσιάζουν έπίσης και έναν άλλο κίνδυνο, που άφορα σ' αυτές τις ίδιες τις κοινωνικές έπιστήμες. Η σφυγμομέτρηση δεν έγίγισε, με άμεσο τρόπο, παρά άτομικά γεγονότα. Τα έξετάζει, βέβαια, συλλογικά, μά ύπάρχει μία άπόσταση άνάμεσα στο συλλογικό και στον κοινωνικό χαρακτήρα. Ποσοστά και συσχετίσεις δεν είναι παρά ένδείξεις, συχνά άπαράτητες, των κοινωνικών γεγονότων: δεν άποτελούν όμως αυτά τα ίδια τα κοινωνικά γεγονότα. Άς σκεφτούμε τη γλώσσα, κατ'

έξοχην κοινωνικό γεγονός· δύσκολα φαντάζεται καινεία την κατασκευή της γραμμωτικής της, με τη βοήθεια σφυγμομετρήσεων. Οί σφυγμομετρήσεις οδηγούν σε μιὰ ψευδο-κοινωνιολογία, από τη στιγμή που οί πληροφορίες τους θεωρούνται σαν τὰ ίδια τὰ κοινωνικά γεγονότα και όχι σαν ένδειξεις γνωστών ή πιθανολογούμενων κοινωνικών γεγονότων, που έξ άλλου και σε κάθε περίπτωση περιγράφονται με άλλους όρους.

Η διαπίστωση αυτή μᾶς παραπέμπει και πάλι στις έπαγωγικές σφυγμομετρήσεις. Έφ' όσον προκύπτουν κοινωνιολογικά προβλήματα, πρέπει να φανταστούμε ένα λογικό σχέδιο τῆς σφυγμομετρήσεως, που θα έπιτρεπει τῆ λύση τους, με άφετηρία παρατηρήσεις πάνω σε άτομα. Η σειρά διανοητικών εργασιών, που απαιτείται, είναι όμως δύσκολη και γι' αυτό πολλοί τῶν άντικαθιστούν με μιὰ άλλη σειρά πράξεων, λιγότερο δυσχερή.

1. Υποθέτουν πρώτα, άμεσα ή έμμεσα, ότι οί άτομικές πρακτικές και ψυχολογίες ύπόκεινται σε «κοινωνικούς καθορισμούς» (determinants sociaux). Η πρόταση αυτή είναι άνομοιόβητη, μᾶ δλο τὸ πρόβλημα είναι να ξέρουμε τί πάει να πῆ «κοινωνικός καθορισμός», να ξέρουμε δηλαδή ἄν τὰ αποτελέσματα αὐτῶν τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν» κατέχουν οὐσιασθῆ ή παρεπόμενη θέση στα φαινόμενα που εξετάζονται. Καί ὁ όρος ἀκόμη «καθορισμός» φανερώσει ότι έμμεσα γίνεται δεκτή ή άποψη γιά τῆν οὐσιασθῆ σημασία, που τὰ αποτελέσματα τῶν κοινωνικῶν «καθορισμῶν» κατέχουν στα εξεταζόμενα κοινωνικά φαινόμενα.

2. Η συμμετοχή τῶν ατόμων σε μερικές «κοινωνικές» ομάδες θεωρεῖται, στη συνέχεια, ότι αποτελεί «κοινωνικό καθορισμό» τῶν ατομικῶν γεγονότων, πράγμα που έπιτρεπει τῆ μετάβαση από τὸν κοινωνικό στο συλλογικό χαρακτήρα, χωρίς αυτό να προκαλεῖ τῆν προσοχή. Οί κοινωνικές αυτές ομάδες είναι οί πασίγνωστες κοινωνικο-επαγγελματικές κατηγορίες, ή άλλες παρόμοιες κατηγορίες.

3. Έπειδή συνήθως ή α priori ύπόθεση, ότι ή συμμετοχή σε μιὰ ομάδα προσδιορίζει τὸ οὐσιασθῆ τῶν εξεταζόμενων ατομικῶν χαρακτήρων, είναι εσφαλμένη.¹ ἀκολουθεῖται ή έξῆς πορεία: Έπιλέγονται ομάδες πολὺ διαφορετικές μεταξύ τους και στη συνέχεια, με σφυγμομετρήσεις, παρατηρεῖται ότι διαφέρουν ἀκόμη και όσον ἀφορᾶ τοὺς εξεταζόμενους χαρακτήρες. Παίρνονται έτσι, γιά παράδειγμα, οί Πρόεδροι—Γενικοί Διευθυντές και οί ειδικευμένοι εργάτες, και ἀποδεικνύεται ότι δέν παίζουν τὰ ίδια ποσά στο άμοιβαίο προσδιοριστικό στοιχείμα. (Τὸ ερώτημα, γιατί όλα τὰ στρώματα του πληθυσμοῦ παίζουν στο στοιχείμα, δέν θα τεθῆ.)

Η «διαφοροποιητική» αυτή μέθοδος («methode differentielle»), που ἀκολουθεῖται στη μελέτη τῶν

«κοινωνικῶν καθορισμῶν», παρουσιάζει ένα στοιχειώδες συλλογιστικό σφάλμα. Γενικά, όταν σ' ένα φαινόμενο, τὸ Α' εξερωτάται από τοὺς παράγοντες Β' και Γ', ή μεταβολή του Β' συνεπάγεται και μεταβολή του Α'. Αυτό όμως δέν σημαίνει οὔτε ότι τὸ Β' καθορίζει τὸ Α' (ή ἀλλιως, ότι καθορίζοντας τὸ Β', καθορίζεις τὸ Α'), οὔτε ότι τὸ Β' έχει πρωτεύουσα θέση στον καθορισμό του Α'. "Αν πιστεύουμε ότι συμβαίνει αυτό, χρειάζεται μιὰ μικρή στατιστική εργασία γιά να ἀποδειχθῆ. "Αλλά κάθε μαθηματικός γνωρίζει ότι ή στατιστική αυτή εργασία δέν θα ἀρκούσε γιά να ἀποκλεισθῆ ότι στην πραγματικότητα τὸ Γ' είναι εκείνο που καθορίζει πλήρως τὸ Α'. Αὐτή, λοιπόν, ή πρακτική σφυγμομετρήσεως, που είναι κακή ἀπομίμηση τῆς μεθόδου τῶν ἀντιτιθεμένων ομάδων (groupes contrastés) τῶν ψυχολόγων, στηρίζομενη σε πραγματικές σφυγμομετρήσεις, έπιτρεπει τῆν παρουσίαση σαν ἀξιοπίστων, λανθασμένων κοινωνιολογικῶν ιδεῶν.

Οί εσφαλμένες αυτές κοινωνιολογικές ιδέες βλέπουν τις ίδιες τις σφυγμομετρήσεις, ὑποδεικνύοντας, όπως θα δοῦμε, λανθασμένες μεθόδους έπιλογῆς δείγματος.

Μπορούμε να πετύχουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῶν ἐνηλίκων Γάλλων, π.χ., διαλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα. Πρακτικοί όμως λόγοι ἀποκλείουν αὐτὸν τὸν τυχαίο τρόπο έπιλογῆς. Έπικράτησε, λοιπόν, ή ιδέα να έπιλεγονται στην τύχη μερικά άτομα, που ἀνήκουν σε ὀρισμένη κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, σε ἀριθμὸ ἀνάλογο με τῆν πραγματική δύναμη τῆς κατηγορίας αὐτῆς στο σύνολο του πληθυσμοῦ. Τὸ δείγμα, που ἀποκτάται με τὸν τρόπο αὐτό, καλεῖται «στρωματοποιημένο»* (stratifié). Έπιλέγοντας στην τύχη μερικά άτομα από κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία, έπιτυγχάνουμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα τῆς κατηγορίας αὐτῆς. Τὸ «στρωματοποιημένο», λοιπόν, δείγμα συγκεντρώνει τέτοια αντιπροσωπευτικά δείγματα, που πάρθηκαν ἀναλογικά σε κάθε κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία του πληθυσμοῦ. Ὁ νόμος τῶν πιθανοτήτων ἀνοδικνύει ότι τὸ «στρωματοποιημένο» αὐτό δείγμα είναι πάντοτε, τὸ λιγότερο, έξ Ἰσου σωστό με ένα μιὰ «στρωματοποιημένο» δείγμα, τῆς αὐτῆς δυναμικότητας. Αυτό όμως συμβαίνει, όταν πληροῦνται οί ἀκόλουθες δύο προϋποθέσεις: έπιλογή στην τύχη τῶν ατόμων κάθε κοινωνικο-επαγγελματικής ομάδας και ἀνάλογια τῆς δυναμικότητας τῶν δειγμάτων με τῆν πραγματική δύναμη, στον συνολικό πληθυσμό, κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας. Στην πράξη όμως, με τῆν εφαρμογή τῆς μεθόδου τῶν «προσδιορισμένων ποσοστῶν» (methode des quotas), δέν τηρεῖται παρά μόνο ή δεύτερη προϋπόθεση. Σύμφωνα με τῆ μέθοδο αὐτή, στο έσωτερικό κάθε κοινωνικο-επαγγελματικῆς ομάδας τὰ άτομα,

* ή Δείγμα κατὰ στρώματα (Στημ. τ. μετ.).

1. Καί κυρίως στα έκλογικά θέματα.

πού αποτελούν τὸ δείγμα, δὲν ἐπιλέγονται στὴν τύχη, ἀλλὰ μὲ ὁποιοδήποτε ἄλλο τρόπο, ἀφοῦ ἡ φροντίδα νὰ βρεθοῦν τόσο ἐργάτες, τόσα μεσαία στελέχη, κτλ., ἀφίηται στὸν ἐρευνητή. Τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν δειγμάτων τῶν διαφόρων κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν, ἐνῶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν σταθμίζει τοὺς κατάλληλους συντελεστὲς δειγμάτων, πού δὲν ἔχουν κανένα λόγο νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀρθθηκαν.

Ἄλλὰ ἂς ὑποθέσουμε ὅτι ἡ συμμετοχὴ ἐνὸς ἀτόμου στὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ του κατηγορία ἀποτελεῖ πράγματι, σχετικὰ μὲ τὸν *ἐξεταζόμενο χαρακτήρα*, παράγοντα καθοριστικό, παράγοντα δηλαδή, πού μπροστά του κάθε ἄλλος εἶναι χωρὶς σημασία. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν θὰ εἶναι ἀληθινὰ ἀντιπροσωπευτικὴ, ἀφοῦ θὰ μπορούμε νὰ διαλέξουμε, ἀδιάφορα μὲ ποῖο τρόπο, τὰ ἄτομα μέσα σὲ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ ομάδα χωρὶς νὰ παῖδουν αὐτὰ νὰ τὴν ἀντιπροσωπεύουν ἔγκυρα. Ἄς δοῦμε ὁμως τὴν ἀντίθετη περίπτωση: ὁ χαρακτήρας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία. Τότε, ἡ ἀναλογία ἀνάμεσα στὴ δυναμικότητα τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράζεται στὸ δείγμα, μὲ τὴν πραγματικὴ τῆς δυναμικότητα στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ, δὲν ἔχει ἐπίδραση στὴν ἀντιπροσωπευτικότητα τοῦ δείγματος, ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὸν τρόπο ἐπιλογῆς τῶν αὐτῶν κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας. Εἶδαμε πράγματι ὅτι τὰ ἄτομα αὐτὰ ἐπιλέγονται ἀδιάφορα μὲ ποῖον τρόπο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ.

Θὰ πρέπει τώρα νὰ κάνουμε τὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις:

— Στὴν πράξιν, βρισκόμαστε πάντοτε κάπου (μὰ πού); ἀνάμεσα στὰ δύο αὐτὰ ἄκρα.

— Ἐπρόκειτο παραπάνω γιὰ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὲς κατηγορίες, ἀλλὰ ἡ ἐπιχειρηματολογία δὲν ἀφοροῦσε σὲ κάποια ἰδιαίτερη ιδιότητα τῶν κατηγοριῶν αὐτῶν. Τὰ συμπεράσματά μας, λοιπόν, ἰσχύουν ἐπίσης καὶ γιὰ κάθε *ἄλλη κατάτμηση* (segmentation), ὅπως λέμε στὸ ἐπάγγελμά μας, τοῦ «πληθυσμοῦ».

— Ἄν πρακτικὰ τίποτε δὲν ἀποκλείει τὴν ἐπιλογὴ στὴν τύχη τοῦ δείγματος τῶν γιατρῶν, αὐτὸ εἶναι ἀδύνατο προκειμένου γιὰ τοὺς εἰδικευμένους ἐργάτες, π.χ. Καὶ τὸ νὰ φτιάξουμε ἓνα «στρωματοποιημένο» δείγμα γιὰ κάθε κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, εἶναι ἐξ ἴσου οὐτοπικό, ὅπως ἡ τυχαία ἐπιλογὴ ἐνηλίκων Γάλλων. Σ' αὐτὴ τὴν ἀδυναμία ὀφείλεται ἡ πρακτικὴ λειτουργία τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, πού συνίσταται στὴν ἀναπλήρωση

τῶν «στρωματοποιημένων» δειγμάτων· γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, ἀναζητοῦνται κατατμήσεις, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴ σύγκριση τοῦ δείγματος («ποσοστῶν») μὲ τὸ «στρωματοποιημένο» δείγμα.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση ἔχει δώσει ἓνα δείγμα «ποσοστῶν», πού εἶναι ἀντιπροσωπευτικὸ σχετικὰ μὲ μερικοὺς χαρακτήρες, αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου πὼς τὸ ἴδιο αὐτὸ δείγμα καὶ, κατὰ μείζονα λόγο, αὐτὴ ἡ ἴδια κατάτμηση ἔχουν τὴν ἴδια ιδιότητα, σχετικὰ μὲ ἄλλους χαρακτήρες. Αὐτὸ ἄλλοτε προκύπτει ἀπὸ ὅσα παραπάνω ἀναπτύξουμε.

— Ἄν μιὰ κατάτμηση παρέχει ἀληθινούς «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς» κάποιου χαρακτήρα, κάθε δειγματοληψία ποσοστῶν, πού ἀντιστοιχεῖ, θὰ εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ σχετικὰ μ' αὐτὸν τὸν χαρακτήρα. Αὐτὸ εἶναι συνέπεια τῶν ὅσων εἶπαμε. Ἄλλὰ, ἀντίστροφα, τὸ νὰ πιστεύουμε *ἐκ τῶν προτέρων* σὲ ὀρισμένους «κοινωνικοὺς καθορισμοὺς», ὀδηγεῖ στὸ νὰ θεωροῦμε σὰν ἀντιπροσωπευτικὲς τὶς δειγματοληψίες ποσοστῶν, πού στὴν πραγματικότητα δὲν ἔχουν αὐτὴ τὴν ιδιότητα.

Μὲ τὴν τελευταία αὐτὴ παρατήρηση κλείνει ὁ κύκλος. Εἶδαμε παραπάνω πὼς, μὲ τὴ «διαφοροποιητικὴ μέθοδο», οἱ σφυγμομετρήσεις ἐνισχύουν μιὰ ψευδοκοινωνιολογία τῶν κοινωνικῶν καθορισμῶν· εἶδαμε τώρα πὼς αὐτὴ ἡ ψευδοκοινωνιολογία ἐνισχύει, μὲ τὴ μέθοδο τῆς δειγματοληψίας ποσοστῶν, τὶς κακὲς σφυγμομετρήσεις.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πάνω στὸ ζήτημα τῶν «κοινωνικῶν καθορισμῶν»

Μόλις ἀνακύπτει πρόβλημα στατιστικῶν συσχετίσεων, ὁ ὀρθολογισμὸς εἶναι συχνὰ ἀπατηλός. Στὴ ρουλέττα ὑπάρχει ἡ τάση νὰ πιστεύουν ὅτι, ἀν τὸ μαῦρο βγῆκε πέντε φορές στὴ σειρά, οἱ πιθανότητες νὰ ξαναβγεῖ εἶναι μικρότερες. Αὐτὸ εἶναι λάθος. Ἄντιθετα, κανεὶς δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ νὰ προβλέψεις γιὰ τὴν ἐπόμενη μέρα τὸν καιρὸ πού κάνει σήμερα, εἶναι καὶ αὐτὸ μιὰ μέθοδος μετεωρολογικῆς προγνώσεως, πού ἀξίζει ὅσο καὶ πολλὲς ἄλλες, κτλ.

Ἡ φαινομενικὰ καταφανὴς ἰδέα ὅτι τὰ ἄτομα ἔχουν περισσότερες ὁμοιότητες, ἀπὸ ὅτι σὲ ἄλλες περιπτώσεις, δταν ἀνήκουν στὴν ἴδια κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία, ἢ σὲ ἄλλες ὑποδιαιρέσεις πού βασίζονται στὴν ηλικία, τὸ φύλο, τὴν κατοικία, κτλ., δὲν εἶναι οὔτε ἀληθινὴ, οὔτε ψεύτικη, μὰ ἀπλὰ καὶ μόνο παραλόγιο καὶ δὲν ὀφείλει τὴν ἀληθοφάνειά της παρὰ τὴν μεγάλη ἄσφαιρα πού ἐπικρατεῖ μέσα στὶς ἰδέες. Δύο ἄτομα δὲν ἔχουν *ἐκ τῶν προτέρων* λιγότερες πιθανότητες νὰ διαφέρουν ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα Α, ἀν εἶναι ὅμοια ὡς πρὸς τοὺς

χαρακτήρες Β,Γ,Δ,Ε... Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς συσχέτισης τοῦ Α μετ' αὐτοῦς τοῦς ἄλλους χαρακτήρες. Ἄν αὐτὴ ἢ συσχέτιση εἶναι ἀνύπαρκτη, τότε ἡ ὁμοιότητα ὡς πρὸς τὸ Α,Β,Γ,Ε... δὲν ἔχει καμιά ἐπίδραση. Μὲ τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας σ' ἓνα δεδομένο χαρακτήρα ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει, καί εἶναι παράλογο νὰ ἐνεργοῦμε σὰν νὰ ὑπῆρχε σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις. Κανεὶς βέβαια δὲν διανοεῖται ὅτι τὸ κοινὸ ὄνομα προσεγγίζει τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων. Γιατί νὰ τὸ σκεπτόμαστε γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες; Ὑπάρχει μιὰ πρώτη ἐξήγηση, μὰ εἶναι κακὴ: γιὰ ἓνα μεγάλο μέρος τῶν χαρακτήρων ποὺ μελετᾶμε, ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία παίζει πράγματι ἓνα ρόλο. Μποροῦμε νὰ συμπεράνομε ὅτι στὸν μέγιστον ἀριθμὸ σφυγμομετρήσεων ποὺ γίνονται συνήθως, ὑπάρχει κατὰ μέσο ὄρο μιὰ ἐπίδραση τῆς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίας στοὺς ἐξεταζόμενους χαρακτήρες. Ἄλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει καθόλου ὅτι γιὰ ἓνα συγκεκριμένο χαρακτήρα καὶ γιὰ μιὰ δεδομένη σφυγμομετρία οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες εἶναι σημαντικῆς.

Ἡ ἐπίδραση τῶν κοινωνικο-ἐπαγγελματικῶν κατηγοριῶν ὑποστηρίζεται καὶ γιὰ ἄλλους λόγους, ποὺ γίνονται ἀποδοκτοὶ μὲ συγκεκριμένο τρόπο, χωρὶς νὰ αἰτιολογῶνται καὶ χωρὶς νὰ καθορίζεται ἡ ἀκρίβης τους ἰσχύς. Ἄς δοῦμε μιὰ ὁποιαδήποτε κοινωνικὴ ομάδα, ἢ καὶ μιὰ ὁποιαδήποτε κατηγορία ἀτόμων ἂν ἓνα γεγονός βάζει σὲ δοκιμασία τὰ κοινὰ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων αὐτῆς τῆς ομάδας, μὲ τὸν ἴδιο τρόπο γιὰ ὅλα, τότε εἶναι δυνατό νὰ περιμένουμε ὅτι ἂν ἀντιδράσουν μὲ μιὰ κοινὴ στάση. Αὐτὴ ἢ κοινὴ στάση μπορεῖ ἐνδεχομένως νὰ συγκεκριμενοποιεῖται μὲ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ, ἂν οἱ ἰδιαίτερες συνθήκες γιὰ τὰ διάφορα ἄτομα τὸ ἐπιβάλλουν. Ἄλλὰ ἂς ἀφήσουμε τὴν περίπτωση αὐτὴ καὶ ἂς ἐξετάσουμε μὲ προσοχὴ τὴν κοινὴ ἀντίδραση τῶν μελῶν τῆς ομάδας, καθὼς καὶ τοὺς λόγους τῆς. Ὑπάρχει ἀντίδραση ἐπειδὴ δοκιμάζονται συμπεριφορὰ καὶ ἡ ἀντίδραση αὐτὴ εἶναι κοινὴ ἐπειδὴ τὰ συμπεριφορὰ αὐτὰ εἶναι κοινὰ. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος κοινῆς ἀντιδράσεως τῶν μελῶν μιᾶς ομάδας, ἂν κανένα ἀπὸ τὰ συμπεριφορὰ τῆς ομάδος δὲν κρίνεται ἢ ἂν τὰ συμπεριφορὰ ποὺ κρίνονται δὲν εἶναι κοινὰ. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ ἀπαιτεῖ μιὰ ἐπιφύλαξη: δὲν εἶναι ἀναγκαῖο ὅλα τὰ μέλη τῆς ομάδος νὰ εἶναι ἀναμεμιγμένα στὴν ὑπόθεση. Ἄν πρόκειται γιὰ μιὰ πραγματικὴ κοινωνικὴ ομάδα καὶ ὄχι γιὰ μιὰ τεχνητὴ καὶ ἀφρημένη κατηγορία, ἀρκεῖ ἢ ὑπόθεση νὰ ἀφορᾷ μερικὰ μέλη γιὰ νὰ ἀντιδράσουν συγχρόνως καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς ομάδος. Ἄς δυσπιστοῦμε, λοιπόν, γιὰ τὴ λέξη «κοινὸν» καὶ ἂς διατυπώσουμε τὴν παρατήρησή μας ὡς ἐξῆς: Δὲν ὑπάρχει ἀντίδραση τῆς ομάδος, ἂν δὲν θίγονται ὁμαδικὰ συμπεριφορὰ. Γιὰ κάθε τι ποὺ ἀφορᾷ τὸ ἄτομο, ἀνεξάρτη-

τα ἀπὸ τὶς σχέσεις τοῦ ἢ τὶς ὁμοιότητες μὲ τὰ ἄλλα ἄτομα τῆς συγκεκριμένης ομάδας, δὲν μπορεῖ νὰ περιμένει κανεὶς ὁμοιογένεια. Ἀντίθετα, μπορεῖ νὰ περιμένει (χωρὶς τίποτε περισσότερο) κοινὴ στάση τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος, τῆς τάξεως, ὅταν πρόκειται γιὰ συμπεριφορὰ τῆς κατηγορίας, τῆς ομάδος ἢ τῆς τάξεως. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, καθὼς καὶ γιὰ τὶς ἄλλες καταμήσεις, ποὺ χρησιμοποιοῦνται στὶς σφυγμομετρήσεις.

Ἄν στὴ συνέχεια ἀναρωτηθοῦμε γιὰ τὴν εἰκόνα ποὺ σχηματίζουν τὰ ἄτομα γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἀντικείμενο, εἶναι βέβαιο πὼς αὐτὴ ἐν μέρει ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πείρα ποὺ ἔχουν γιὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτό, ἀπὸ τὸν τρόπο ποὺ μπήκε καὶ μπαίνει στὴ ζωὴ τους καὶ, πὺς συγκεκριμένα, στὴν πρακτικὴ τους δραστηριότητα. Πρέπει νὰ ἐπιμενοῦμε ἐδῶ στὴν πρακτικὴ δραστηριότητα, γιὰτι δὲν βλέπει κανεὶς τὸ ἴδιο ἀντικείμενο μὲ τὸν ἴδιο τρόπο διὰν ὀφείλει νὰ κάνει κάτι τι σχετικὰ μ' αὐτό, ἀπὸ ὅτι διὰν ἄλλως μιᾷ γι' αὐτό. Ὑπάρχει, ὁμως, ἓνας *μεγάλος ἀριθμὸς ἀντικειμένων*, γιὰ τὰ ὁποῖα ἡ πείρα τοῦ ἀτόμου ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν *κοινωνικὴ* του κατάστασι. Ἐπὶ πλέον, ἡ *πρακτικὴ* δραστηριότητα τοῦ ἀτόμου εἶναι, κατὰ *μεγάλον μέρος*, ἡ *ἐπαγγελματικὴ* του δραστηριότητα. Νά, λοιπόν, τὸ δίνει ἐνδιαφέρον στὶς κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες. Μὲ μιὰ, ὁμως, ἐπιφύλαξη: ἂν πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα *μεγάλον ἀριθμὸ* καὶ γιὰ ἓνα *μεγάλον μέρος*.

Ξαναβρισκόμαστε λοιπὸν στὸ ἴδιο σημεῖο: οἱ κοινωνικο-ἐπαγγελματικῆς κατηγορίες, ἢ οἱ ἄλλες καταμήσεις, μποροῦν νὰ εἶναι ὁμοιογενεῖς, ὅταν ἀφοροῦν τὸν ἐξεταζόμενο χαρακτήρα, ὅπως μποροῦν καὶ νὰ μὴν εἶναι: δὲν εἶναι λοιπὸν οὔτε ἀλήθεια οὔτε ψεῦμα νὰ ὑποθέτομε *ἐκ τῶν προτέρων* ὅτι εἶναι ὁμοιογενεῖς. Κατὰ συνέπεια, ἓνα δείγμα ἀπροσδιορισμένων ποσοστῶν, ποὺ ἀποδείχτηκε ἀντιπροσωπευτικὸ στὴ μελέτῃ ἐκατὸν χαρακτήρων, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ γιὰ τὴ μελέτῃ τοῦ ἐκατοστοῦ πρώτου. Συνήθως πνίγουν τὸ γεγονός αὐτὸ μέσα στὴν ομίχλη ἰδεῶν, ὅπως: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία δὲν καθορίζεται ἀπὸ μὴν τῆς τῶν χαρακτήρα, ἀλλὰ ἐπιδρᾷ πάντοτε, περισσότερο ἢ λιγότερο, σ' αὐτόν. Πράγμα ποὺ δὲν ἔχει καμιά σχέση μὲ τὸ μόνον ἐρώτημα ποὺ τίθεται ἐδῶ: ἡ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ κατηγορία μπορεῖ ἢ ὄχι νὰ θεωρηθῆ ὁμοιογενεῖς ὡς πρὸς κάποιον χαρακτήρα; Ἡ ἴδια ἐρώτηση ἰσχύει ἐπίσης γιὰ κάθε ἄλλη κατάμησι. Γιατί δὲν βλέπει κανεὶς καθόλου γιὰ ποῖο λόγο οἱ ἄλλοι παράγοντες, ποὺ ἔχουν ἐπίσης κάποιο ρόλο, δὲν θὰ προκαλέσουν ἔντονη ἀνομοιογένεια στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ομάδος.¹

1. *Μὲ ἄλλα λόγια*, ἡ δειγματοληψία ποσοστῶν στρεφίζεται στὴ σιωπηρὴ ὑπόθεσι ὅτι οἱ χαρακτήρες, ποὺ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν κατάμησι, ἀποτελοῦν παράγοντες, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ ἔχει ὁ ὄρος στὴν «ἀνάλυσι παραγόντων» (analyse factorielle).